

คำที่มีความหมายว่าจักรพรรดิ

พระจักรพรรดิทรงเป็นใหญ่เหนือราชาทั้งหลาย ดินแดนที่พระองค์ทรงครอบครอง มีอยู่ตลอดโลก คำที่หมายความถึงพระจักรพรรดิก็มีอยู่หลายคำทั้งในวรรณคดีบาลีและวรรณคดีสันสกฤต

3.1 คำที่มีความหมายว่าจักรพรรดิในวรรณคดีบาลี

ในเสลสุทร คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เสลพรหมณ์เห็นพระพุทธองค์เมื่อเสด็จไปบ้านเกณียฉกิลว่าประกอบด้วยมหาปฐิสลักษณ์ะ ก็เลื่อมใส จึงไปเฝ้าและทูลถามปัญหาอยากทราบว่า พระองค์จะเป็นสัมพุทธะหรือไม่ เสลพรหมณ์ได้สรรเสริญพระผู้มีพระภาคด้วยคำว่า

ราชา อรหสิ ภวิตุ	จกุกวตุติ รเดสโก
จาตุรุตโต วิชิตาวี	ชมฺพุสฺนฺทสฺส อีสฺสโร
ชตุติยา โภชราชาโน	อนฺนุคฺตฺตา ภวานฺนุ เต
ราชาภิราชา มนฺชินฺนุโต	รชฺชํ กาวเรหิ โคตม ¹

¹ สุขามภฺรฺรฺสฺส เตปิฏกํ สุตฺตนฺตปิฏกเ มชฺฌิมนิกายสฺส มชฺฌิมปัณฺณาสกํ
(พระนคร : โรงพิมพ์มหาภูมิภววิทยาลััย, 2499), หน้า 554.

คำแปล

พระองค์ควรจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ประเสริฐ เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร 4 เป็นขอบเขต¹ ทรงชนะวิเศษ เป็นใหญ่ในชมพูทวีป กษัตริย์ทั้งหลายผู้เป็นพระราชามหาศาลจงเป็นผู้ติดตามพระองค์ ข้าแต่พระโคตม ขอเชิญพระองค์ทรงครองราชสมบัติเป็นราชาธิราชจอมมนุษย์เถิด ฯ²

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ราชาหมสมิ เสดลาติ (ภควา) ธมฺมราชา อนุคฺคโร
 ธมฺมเมเน จกฺกั วคฺคเตมิ จกฺกั อปฺปฎิวคฺคิยฺ 3

คำแปล

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

"คุณรเสลพรานมณ เราเป็นพระราชา เป็นพระราชาโดยธรรม ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เราประกาศธรรมจักรอันเป็นจักรที่ใคร ๆ ประทศไม่ได้"⁴ 5

¹ ศัพท์ว่า จาตุรบุโต ใน The Pali Text Society's Pali-English Dictionary ของ T.W. Rhys Davids หน้า 264 แปลว่า ผู้เป็นใหญ่ในทิศทั้ง 4 หรือ เป็นเจ้าโลก

² พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 13 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 5 มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณาสก (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2514), หน้า 452.

³ เรื่องเดิม, หน้า 554.

⁴ ศัพท์ว่า อปฺปฎิวคฺคิยฺ ใน The Pali Text Society's Pali-English Dictionary ของ T.W. Rhys Davids หน้า 56 แปลว่า (อันผู้ใด) หมุนคืนไม่ได้, ตานทานไม่ได้

⁵ เรื่องเดิม, หน้า 453.

จากคทาเหล่านี้ คำที่หมายความถึงพระราชาผู้สูงสุด ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า คือ จก-
กวกฤติ (พระจักรพรรดิ-ผู้มีการหมั้นของล่อ), รฤตสโก (รฤตสโก-เจ้าแห่งรถรบ), จาตุรภูโต
(จาตุรนต์, จาตุรนต์-ผู้ครองทั้งสี่ทิศ), วิชิตาวิ (วิชิตาวิ-ผู้ชนะแล้ว), ชมฺพฺสฺส อิสฺสโร
(ผู้เป็นใหญ่ในชมพูทวีป), ราชาภิราชา (ราชาภิราชา-พระราชาผู้ยิ่งใหญ่เหนือราชาทั้งหลาย)
มนุชินโท (มนุชินทะ-จอมมนุษย์), ชมฺราชา (ชมฺราชา-ผู้เป็นพระราชาโดยธรรม) และ
อนุตฺโตร (อนุตฺตร-ผู้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า)

3.2 คำที่มีความหมายว่าจักรพรรดิในวรรณคดีสันสกฤต

ในสมัยพระเวท พระอินทร์ได้ชื่อว่าเป็นพระจักรพรรดิองค์แรกของโลก เพราะ
ทรงครอบครองดินแดนทั้งหมด ทรงเป็นพระราชาเพียงผู้เดียวของโลกนี้ ในมหสวดที่ 3
สูกตะที่ 37 มณฑลที่ 8 ของคัมภีร์ฤคเวท ใช้คำเรียกพระอินทร์ว่า "เอกราชา" หมายถึง
พระราชาองค์เดียวของโลก ดังใจความว่า

ekarādasya bhuvanasya rājasi śacīpate indra
viśvābhirūtibhiḥ /
mādhyandinasya savanasya vṛtahannanedyā pibā
somasya vajrivah ॥ 3 ॥¹

ข้าแต่พระอินทร์เป็นผู้จับที่² พระองค์ผู้เป็นเอกราชาของโลกนี้ บอกรุ่งโรจน์ควย
โลกสมบัติทั้งหลายทั้งปวง ข้าแต่พระองค์ผู้ฆราวาดุตระ ผู้ปราศจากข้อดีเทียม ผู้มีสายฟ้า
พระองค์เป็นผู้คนนำโสมในพิธีบวงสรวงเวลาเที่ยงวัน

¹ Rgveda (Bombay : Gurugaṅgeśvaracaturvedasamsthāna
Tulsīnivāsa, 1970), p. 253.

² ศจับที่ แปลว่า เจ้าแห่งอำนาจ หรือ สามีของนางศจี

ในคัมภีร์-อลรรพเวท มีบทสวดสรรเสริญพระอินทร์ผู้เป็นราชาเหนือราชาทั้งหลาย
ใช้คำเรียกพระอินทร์ว่า "อิธिरราชา" คึงใจความของบทสวดที่ 1 และ 2 สูกตะที่ 98
มณฑลที่ 5 ของคัมภีร์-อลรรพเวท คึงนี้

indro jayāti na parā jayātā adhirājo rājasu
rājayātāi /
carkṛtya īdya vandyaścopasadyo namasyo bhaveha // 1 //

พระอินทร์พียงชนะ ผู้ไม่เคยชนะพระองค์ พระองค์เป็นอิธिरราชา พียงปกครอง
เหนือราชาทั้งหลาย ณ ที่นี้ ขอพระองค์จงเป็นผู้ได้รับการสูกดี การสรรเสริญ ความ
นับถือ การบูชา และความนอบนอมเถิด

tvamindrādhirājah śravasyustvam
bhūrabhibhūtirjanānām/
tvam dāivīrviśa imā vi rājāyusmatkṣatramajaram
te astu // 2 //¹

ข้าแต่พระอินทร์ พระองค์ทรงเป็นอิธिरราชา ทรงเป็นผู้ที่บุคคลตั้งใจสรรเสริญ
พระองค์ทรงเป็นผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่เหนือปวงชนทั้งหลาย พระองค์คือราชาแห่งเฒ่าเทวะนี้
ขอความเป็นราชันผู้มีพลังกำลังไม่เสื่อมสูญจงมีแก่พระองค์เถิด

¹ Atharvaveda (Bombay : Gurugaṅgeśvaracaturvedasamsthāna
Tulsīnivāsa, 1970), p. 648.

ใน "มหากาฐะ" พระภรตโอรสท้าวหุชยันต์กับนางสกุณฑลาทรงได้ชื่อว่า เป็นพระ-
จักรพรรดิองค์แรกในประวัติศาสตร์ของอินเดีย พระนามที่แสดงความเป็นราชาเหนือราชา
ทั้งหลายของพระองค์คือ "จักรพรรดิ" และ "सारว-ภामะ" ดังโคลงต่อไปนี้

sa vijitya mahīpālāṃścakāra vaśavartinah /
cacāra ca satāṃ dharmam prāpa cāuttamam yaśah // 128 //

พระภรตพระองค์นั้นทรงพิชิตแล้ว ทรงกระทำให้เจ้าผู้ครองแผ่นดินทั้งหลายอยู่ใน
พระราชอำนาจ ทรงประพฤติธรรมของสาธุชน และทรงได้รับพระยศอันหาที่เปรียบมิได้

sa rājā cakravartyāsīt sārva bhāumah pratāpavān /
īje ca bahubhīryajñāiryathā śakro marutpatiḥ // 129 //

พระราชาพระองค์นั้นทรงเป็นพระจักรพรรดิ ทรงมีพระเชษานุภาพเป็นसारว-ภามะ
และพระองค์ทรงบวงสรวงควายยัญพิชิตทั้งหลายมากมาย เสมือนท้าวสักกะผู้เป็น
บคิของมฤคเทพ

มหากาพย์มหากาฐะอาทิบรรพ อธิบายที่ 75 ได้กล่าวถึงพระเจ้ายยาติ ผู้
ปรากฏพระนามเป็นพระจักรพรรดิองค์หนึ่งของอินเดีย พระนามของพระองค์ผู้ทรงปกปักษ์รักษา
โลก คือ "สัมราชา" ดังข้อความในโคลงต่อไปนี้

yatistu yogamāsthāya brahmabhūto' bhavanmuniḥ /
yayātirnāhuṣaḥ samrādāsīt satyaparākramah. // 31 //

ส่วนพระเจ้ายยาติ เมื่อทรงกระทำพิธีโยคะแล้ว ทรงเป็นพระมุนีมีสภาพอย่างพรหม
พระเจ้ายยาติโอรสของพระเจ้านหุชะ ทรงเป็นสัมราชาผู้มีความกล้าหาญอย่างแท้จริง

¹ Mahābhārata (Gorakhpura : Gītā Press, 1956), I, p. 102.

² Ibid., p. 103.

พระเจ้ามานธาคาทรงเป็นพระจักรพรรดิองค์หนึ่งของอินเดียน ทรงครอบครองโลก
ทั้ง 3 พระนามที่พระองค์ได้รับก็คือ "ไตรโลกวิชยิน" ดังมีกล่าวไว้ในโศรณบรรพ อธิบาย
ที่ 62 ดังนี้

māndhātā cedyāuvanāśvo mṛtaḥ sṛñjaya śuśrūma /
devāsura-manuṣyāṅāṃ trāilokyavijayī nṛpaḥ // 1 // ¹

ดูก่อนสตถุชัย เราได้ยินมาว่า พระเจ้ามานธาคาโอรสของพระเจ้ายวนาคะ
เสด็จสวรรคต พระองค์ทรงเป็นเจ้าผู้ครองแผ่นดินผู้มีชัยชนะเหนือสามโลก คือ โลกของ
เทวะ โลกของอสูร และโลกของมนุษย์

ในคัมภีร์วรรณศาสตร์ของเกาฏิลยะ อธิกรณที่ 13 ปกรณที่ 5 กล่าวถึงวิธีที่จะ
ชนะโลกว่า กษัตริย์ผู้ประสงค์จะมีชัยชนะ ได้รับสมญานามว่า "วิชยิน" ดังใจความต่อไปนี้

paradurgamavāpya viśuddhaśatrupakṣam kṛtopāṃśudaṇḍa-
pratīkāramantarbahīśca praviśet / 69 / evaṃ vijigīṣur-
amitrabhūmiṃ labdhvā madhyamaṃ lipset / 70 / tat-
siddhāvudāsīnam / 71 / eṣa prathamo mārgaḥ pṛthivīm
jetum / 72 / ²

เมื่อยึดป้อมปราการของข้าศึกได้แล้ว พระองค์พึงจัดการตอบแทนด้วยการลงโทษ
ที่กระทำอย่างลับ ๆ ทั้งภายในและภายนอกก่อฝ่ายศัตรูผู้บริสุทธิ์ เมื่อกษัตริย์ผู้ประสงค์จะมี

¹ Ibid., II, p. 537.

² Kāuṭilya, Arthaśāstra (Lahore : The Bombay Sanskrit Press, 1923), p. 251.

ชัยชนะ (วิชิตินุ) ใ้ได้รับดินแดนของข้าศึกอย่างนั้นแล้ว ฟิงยัตกษัตริย์ผู้อยู่กลางในความสำเร้ง
นั้น พระองค์จะไ้ดินแดนของกษัตริย์ผู้เป็นกลาง นี้คือวิธีทางที่ 1 ที่จะชนะโลก

อมรสิงห์ ผู้แต่งหนังสือ อมรโกษ ไ้รวบรวมคำที่มีความหมายเดียวกันว่า พระราชา
ผู้เป็นใหญ่เหนือราชาทั้งหลายไว้ 3 คำ คือ อธิศวร จักรพรรดิ และสารวเภทมะ ดังนี้

rājā tu pranatāseṣasāmantah syādadhīśvarah /
cakravartī sārvaḥāumo nrpo'nyo maṇḍaleśvarah // 2 // ¹

ส่วนพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นใหญ่แห่งมณฑลตำแหน่งอื่น คือ อธิศวร จักรพรรดิ และ
สารวเภทมะ ฟิงเป็นพระราชาผู้ทกษัตริย์เพื่อนบ้านทั้งมวลยอมอ่อนน้อม

จากข้อความทั้งหมดนี้ คำที่มีความหมายว่าจักรพรรดิในวรรณคดีสันสกฤต คือ คำว่า
เอกราชา (พระราชาผู้เป็นหนึ่ง), อธิราชา (พระราชาผู้ยิ่งใหญ่), จักรพรรดิ (ผู้มีการหมุน
ของล้อ), สารวเภทมะ (ผู้ครองแผ่นดินทั้งมวล), สัมราชา (พระราชาผู้สูงสุด), ไ้ตรโลกย-
วิชยิน (ผู้มีชัยชนะเหนือสามโลก), วิชิตินุ (ผู้ประสงคชัยชนะ), และอธิศวร (ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง)

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ Amarasimha, Amarakoṣa (Madras : Government Press, 1893),
p. 262.